

*Райимбердиева Ж.К.***ӨНӨР ЖАЙ КЫРГЫЗСТАНДЫН ЭКОНОМИКАСЫН
ТУРУКТУУ ӨНҮКТҮРҮҮНҮН БАЗАСЫ КАТАРЫ***Райимбердиева Ж.К.***ПРОМЫШЛЕННОСТЬ КАК БАЗА УСТОЙЧИВОГО
РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ КЫРГЫЗСТАНА***J.K. Rayimberdieva***INDUSTRY AS A BASIS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT
OF THE KYRGYZ ECONOMY**

УДК: 338.2:338.45(575.2)

Макалада өнөр жай тармагынын улуттук экономиканы өнүктүрүүдөгү чечүүчү ролу негизделип, туруктуу өнүгүүнүн базасы жана өбөлгөсү катары өнөр жай тармагынын өнүктүрүү жана өнөр жай продукцияларынын ички жана тышкы рыноктордогу атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу зарылдыгы белгиленди. Расмий статистикалык маалыматтардын, атайын адабияттардын жана мезгилдик басылмалардын материалдарынын негизинде Кыргыз Республикасынын өнөр жайынын маанилүү көрсөткүчтөрүнүн анализи жасалып, анын 2014-2018-жылдардагы өнүгүү тенденциялары белгиленди. Жүргүзүлгөн анализдин натыйжасында республиканын өнөр жайынын өнүгүшүнө таасирин тийгизген чечүүчү факторлор жана шарттар, өнөр жай ишканаларына мамлекеттик колдоо көрсөтүүнүн башкы багыттары аныкталды. Мамлекеттин ырааттуу, негиздүү өнөр жай саясатын калыптандыруу жана ишке ашыруу менен тармактын, өнөр жай ишканаларынын жана өнөр жай продукцияларынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу жана экспорттук потенциалын көтөрүү багытындагы конкреттүү иш-чаралар сунуш кылынды.

Негизги сөздөр: туруктуу өнүгүү, өнөр жайы, приоритеттүү тармактар, экспортко багытталуу, экспорттук потенциал, атаандаштык жөндөмдүүлүгү, өндүрүштүн эффективдүүлүгү, өнөр жай саясаты.

В статье обоснована ключевая роль отрасли промышленности в развитии национальной экономики, отмечена необходимость развития промышленности и повышения конкурентоспособности промышленной продукции на внутреннем и внешнем рынках как базы и предпосылок устойчивого развития. Проведен анализ важнейших показателей промышленности Кыргызской Республики на основе официальных статистических данных, материалов специальной литературы и периодических изданий, отражены тенденции ее развития за 2014-2018 годы. По результатам проведенного анализа выявлены ключевые факторы и условия, влияющие на возрождение промышленности республики, определены основные направления оказания государственной поддержки промышленным предприятиям. Предложены конкретные меры по повышению конкурентоспособ-

ности отрасли, промышленных предприятий и промышленной продукции и экспортного потенциала отрасли в результате формирования и реализации продуманной, обоснованной промышленной политики государства.

Ключевые слова: устойчивое развитие, промышленность, приоритетные отрасли, экспортноориентированность, экспортный потенциал, конкурентоспособность, эффективность производства, промышленная политика.

The article substantiates the key role of industry in the development of the national economy, notes the need to develop industry and increase the competitiveness of industrial products in the domestic and foreign markets as a basis and prerequisite for sustainable development. The analysis of the most important industry indicators of the Kyrgyz Republic based on official statistics, materials from specialized literature and periodicals is carried out, its development trends for 2014-2018 are reflected. Based on the results of the analysis, the key factors and conditions that affect the revival of the industry of the republic are identified, the main directions for providing state support to industrial enterprises are identified. Concrete measures are proposed to increase the competitiveness of the industry, industrial enterprises and industrial products and the export potential of the industry as a result of the formation and implementation of sound, sound industrial policies of the state.

Key words: sustainable development, industry, priority sectors, export orientation, export potential, competitiveness, production efficiency, industrial policy.

Туруктуу экономикалык өнүгүүнүн өзөгүн өнөр жай өндүрүшү түзөрү талашсыз. Экономикасы өнүккөн бардык өлкөлөр өнөр жай продукциясынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга, өнөр жайынын инновациялык өнүгүшүнө өзгөчө көңүл бурушары белгилүү.

Тилекке каршы, өлкөбүздө жетишерлик жаратылыш ресурстары болгонуна жана эркин рынок мамилерине негизделген экономика орнотулганына карабастан, экономиканын бул чечүүчү тармагынын өзгөрүү динамикасы көңүл жылытарлык эмес. Андыктан Кыргызстанда да өнөр жай тармагын өнүктүрүү,

ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА, № 9, 2019

өндүрүштүк кубаттуулуктарды толук пайдалануу жана жаңыртуу, ресурстарды өндүрүшкө тартуу, тармакты экспортко багыттап өнүктүрүү жана ата-мекендик өнөр жай продукциясынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу багытында иш алынып барышы зарыл. Бул максатта 2019-2023-жылдарда Кыргыз Республикасынын Өнөр жайын туруктуу өнүктүрүү стратегиясы жана аны жүзөгө ашыруу боюнча Иш-чаралар планы иштелип чыккан, ал Өкмөттүн 2019-жылдын 27-сентябрындагы №502 токтому менен бекитилген [1].

Аталган стратегиянын башкы максаты катары ички жана тышкы рыноктогу суроо-талапты канааттандыруу үчүн өндүрүштү туруктуу өстүрүүнүн темптерине жетишүү, инновациялык ыкмалардын негизинде Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу, өндүрүштүн эффективдүүлүгүн жана продукциянын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу белгиленген.

Биздин оюбузча, тармактын өнүгүшүнө кедергисин тийгизген негизги факторлорго мамлекеттик өнөр жай саясатынын жана өнөр жайын өнүктүрүүгө мамлекеттик колдоо көрсөтүү механизмдеринин чабалдыгы, тармактын укуктук-ченемдик базасындагы мүчүлүштүктөр жана өнөр жай секторунун өнүгүү динамикасынын туруксуздугу ж.б. кирет.

Жүргүзүлгөн анализ Кыргыз Республикасында 2014-2018-жылдары өнөр жайы акырындап жандануу жолуна түшкөнүн көрсөттү. Расмий статистикалык маалыматтарга таянып, өнөр жай тармактарынын акыркы 5 жылдагы негизги көрсөткүчтөрүнүн жана алардын өзгөрүшүнө таасирин тийгизген факторлордун анализин жасап көрөлү.

Республиканын өнөр жайына негизинен кичи машина куруу, жеңил өнөр жайы, тамак-аш өнөр жайы, курулуш материалдарынын өндүрүшү, муздаткычтарды, эмеректерди, сейрек кездешүүчү металлдарды өндүрүү, алтын казып алуу секторлорун камтыйт [6]. Өнөр жай тармагы өлкөнүн Ички дүң продуктусунун 18,6% камсыз кылат (Кытай – 50%, Россия - 34%, Казакстан – 30%), анда республика боюнча жалпы иш менен камсыз болгондордун 15% эмгектенет [2].

Структурасын алганда жалпы өнөр жай өндүрүшүнүн 60% баалуу металлургия жана тоо-кен казып алуу тармагы ээлейт. Анын ичинде "Кумтөр" алтын кени республикалык экспорт көрсөткүчүнүн 40% берет. Андан кийинки стратегиялык мааниге ээ болгон өзөктүү тармак жана экспорттун булагы болуп суу-энергетика комплекси саналат [3].

2014-2018-жылдарга өнөр жай тармагынын көрсөткүчтөрүнүн абалы 1-таблицада берилди.

1-таблица

Кыргыз Республикасынын өнөр жайынын негизги көрсөткүчтөрүнүн 2014-2018-жылдарга өзгөрүү динамикасы

	2014	2015	2016	2017	2018
Өнөр жай өндүрүшүнүн индекси					
- 201-ж. карата % менен	98,4	94,1	98,7	110,0	116,0
- өткөн жылга карата % менен	98,4	95,6	104,9	111,5	105,4
«Кумтөр» кенин иштетүү ишканаларын эске албаганда					
- 2013-ж. карата % менен	103,4	102,8	107,7	130,3	139,8
- өткөн жылга карата % менен	103,4	99,4	104,8	121,0	107,3
Өнөр жайынын ИДПдагы үлүшү, %	16,5	16,7	18,2	18,7	18,6
Өнөр жай продукциясынын көлөмү - жалпы, млн. сом	171108,9	181026,7	209812,0	237225,3	257348,5
"Кумтөр" кенин иштетүү ишкана-ларын эске албаганда", млн. сом	93938,7	102195,3	112578,4	136120,7	155152,3
Өнөр жай ишканаларынын саны, бирдик	1 745	1 622	1 707	1 728	1 909
Өнөр жайында иштегендердин орточо жылдык саны, миң адам	126,4	129,0	120,0	137,6	140,4
Өнөр жайынын негизги капиталына инвестициялар, млн. сом	58776,5	65469,8	53677,8	60705,1	47 239,2
Экономиканын бардык секторлорунун негизги капиталына % менен	54,5	51,5	39,6	41,9	31,2
Өнөр жайын чет өлкөлүк түз инвестициялардын келип түшүшү (чыгып кетишин эске албаганда), млн. доллар	389,9	716,1	427,8	347,2	484,2
Өнөр жай продукциясын өндүрүүчүлөрдүн бааларынын индекси (өткөн жылга % менен)	101,5	108,8	106,4	101,7	101,5

Булагы: [4].

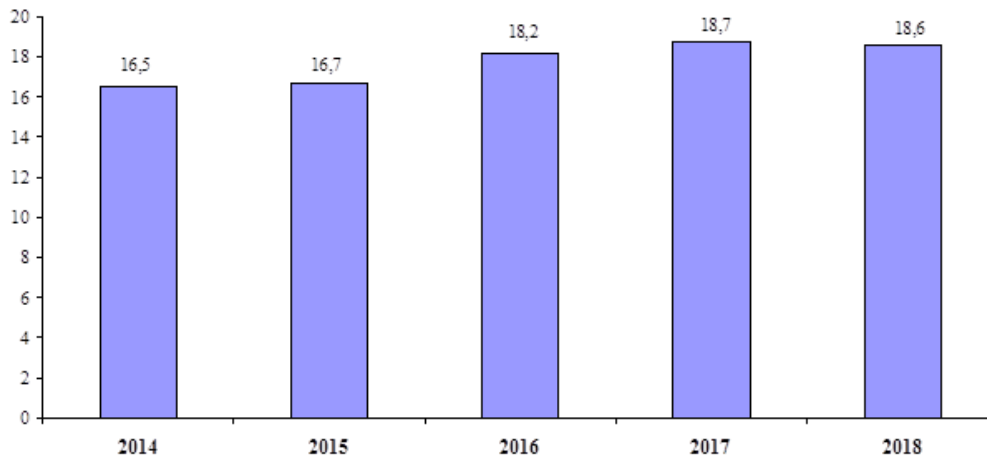
ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА, № 9, 2019

Таблицада 2014-2018-жылдарда Кыргызстанда өнөр жайынын дээрлик бардык көрсөткүчтөрүнүн жогорулоо тенденциясы көрүнүп турат. Эң жогорку өсүү автомобиль куруу тармагында – 2,3 эсе жана металлургияда байкалган – 39%.

2018-жылы республиканын өнөр жай өндүрүшүнүн учурдагы баалар менен жалпы көлөмү 257,3 млрд. сом болгон, бул 2013-жылга салыштырмалуу 16,5%,

2017-жылга салыштырганда 5,5% көп (“Кумтөр” алтын кенин казып алуу ишканаларын эске албаганда 7,3 %).

Өнөр жайынын Ички дүң продуктунун түзүмүндөгү үлүшү 2018-жылы жогоруда белгилегендей 18,6% түзгөн (2014-ж. бул көрсөткүч 16,5% болгон). Аталган көрсөткүчтүн акырындык менен жогорулап жатканы төмөнкү чиймеден көрүнүп турат (1-чийме).

1-чийме. Өнөр жайынын Ички дүң продуктунун түзүмүндөгү үлүшүнүн өсүү динамикасы (ИДПга карата % менен).

Булагы: [4].

Өнөр жай өндүрүшүнүн түзүмүнө келсек, эң көп үлүштү иштетүү өндүрүшү ээлейт, алардын үлүшү 2018-жылы 77,7% түзгөн (2014-жылы 82,0%). Андан кийинки үлүшү чоң тармак электр энергия, газ буу жана кондицияланган аба менен камсыздоо тармагы болуп, 2018-жылы анын үлүшү 15,0% жеткен [4].

Республика боюнча реалдуу секторго салынган инвестициялардын 50% өнөр жайына салынарын белгилей кетүү зарыл. Өлкөнүн өнөр жайына акыркы 10 жылдан ашуун убакыт ичинде 27,1 млрд. АКШ дол. ашык чет өлкөлүк инвестициялар тартылса, анын 90% иштетүү өнөр жайына жумшалган. Инвестициялардын өлкөлөр боюнча түзүмүн алганда 32,7% Канада, 17,2% - Россия Федерациясы, 9,3% - Казакстан, 9,25% - Кытай ж.б. жасаган [6].

Учурда Республикада өнөр жайын өнүктүрүү багытында долбоорлор ишке ашырылып, инвестициялык жагымдуулукту арттыруу жаатында алгылыктуу иштер жүргүзүлүп жатат.

Расмий статистиканын маалыматтарына ылайык, 2018-жылы чет өлкөлүк инвестициялары бар

өнөр жай ишканалары тарабынан өндүрүлгөн продукциянын көлөмү 132,5 млрд. сомду (тармактагы жалпы продукциянын жарымынан ашыгын) түзгөн.

Бирок тилекке каршы, ИДПнын жана өнөр жай өндүрүшүнүн өсүү темптери инвестициялардын өсүү темпинен бир топ артта.

Расмий статистика боюнча 2018-жылы өнөр жайда иштеген жумушчулардын жалпы саны 2014-жылга салыштырмалуу 11,1% көбөйгөн, бул негизинен иштетүү өнөр жайында иштегендердин санынын көбөйүшү менен байланышкан, аталган тармакка республика боюнча өнөр жайында иштегендердин жалпы санынын 70% туура келет. Өнөр жайында жумушчуларынын орточо айлык эмгек акысы 2018-жылы 24935 сом болгон, бул орточо республикалык көрсөткүчтөн бир топ жогору [4].

Учурда мамлекет өнөр жайынын приоритеттүү тармактары катары иштетүү өнөр жайынын өндүрүштүн көлөмүн көбөйтүү мүмкүндүгү бар тармактарына – тоо кең казуу, металлургия, таштарды иштеп чыгаруу, текстиль-тигүү жана тери өндүрүшүнө колдоо көрсөтүүдө.

Кыргыз Республикасынын Евразия экономикалык биримдигине кириши да өнөр жайын өнүктүрүү үчүн өбөлгө түзөрү талашсыз. Биздин оюбузча өнөр жай продукцияларын экспорттун көбөйтүү үчүн Кыргызстандын аймагында ири индустриалдык-соода-логистикалык комплекстерди куруу зарыл. Тармакты ЕАЭБдин талаптарына шайкеш келтирүү жана жергиликтүү өндүрүүчүлөрдүн технологиялык-техникалык билимдеринин базасын бекемдөө талап кылынат.

Кыргыз Республикасынын экономикасынын спецификалык өзгөчөлүктөрү жана анын өзөгүн түзгөн өнөр жайынын учурдагы абалы өлкөнүн өнөр жай саясатын тышкы экономикалык кырдаалды эске алуу менен кайра карап чыгуу зарылдыгын шарттайт [6].

Өнөр жайынын приоритеттүү секторлору катары тоо-кен өнөр жайы, гидроэлектроэнергетика, жеңил өнөр жайы, тамак-аш өндүрүшү жана кайра иштетүү тармактарына өзгөчө көңүл буруу талап кылынат.

Кыргызстандын өнөр жайын өнүктүрүүнүн башкы милдеттерине өнөр жай өндүрүшүнүн экспортко багытталган түзүмүн калыптандыруу жана иштеп жаткан тармактардын өндүрүштүк кубаттуулугун кеңейтүү жана модернизациялоо, жаңы ишканаларды ачууга, туруктуу жумуш орундарын түзүүгө жана инвестицияларга стимул берүү кирүүгө тийиш. Мындан тышкары ири эл аралык өнөр жай компаниялары менен кызматташууга өбөлгө түзүү жана эл аралык өнүктүрүү институттарынын финансы каражаттарын тартуу максатка ылайык.

2019-2023-жылдарга Кыргыз Республикасынын өнөр жайын туруктуу өнүктүрүү стратегиясында өнүгүүнүн конкреттүү көрсөткүчтөрү болжонгон. Алар:

- өнөр жай өндүрүшүнүн көлөмүн жыл сайын 3,7% га жогорулатуу;

- өнөр жай продукциясынын экспорттунун көлөмүнүн жыл сайын 4% га көбөйтүү;

- жеңил өнөр жай кластерлерин уюштуруу - 4төн кем эмес;

- технополистерди жана өнөр жайлык чөлкөмдөрдү уюштуруу - 4төн кем эмес [1].

Мамлекеттин өнөр жай саясаты, эң оболу, жалпы эле өнөр жайынын жана анын продукциясынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга, атаандаштыкка жарамдуу долбоорлорго колдоо көрсөтүүгө, өнөр жайында инновацияларга, инвестицияларга жана модернизациялоого шарт түзүүгө, логистикалык борборлорду, өнөр жай парктарын жана кластерлерин түзүүгө багытталышы керек [6].

Адабияттар:

1. <http://www.gkpen.kg/kyr/index.php/press/news/362-2019-2023>.
2. Основные макроэкономические показатели по Кыргызстану [Электрондук ресурс] // Межгосударственный статистический комитет Содружества независимых государств. - 2017.
3. Основные показатели экономической статистики [Электрондук ресурс] // Межгосударственный статистический комитет СНГ. - 2017.
4. Кыргыз Республикасынын өнөр жайы 2014-2018. [Текст]. - Бишкек: Кыргыз Республикасынын Улуттук Статистика комитети, 2019. - 332 б.
5. Кыргыз Республикасынын 2018-жылдагы абалы [Электрондук ресурс] / Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын 2018-жыл үчүн жылдык отчету. - Бишкек, 2019.
6. Райимбердиева Ж.К. Тенденции и факторы развития промышленности Кыргызстана // Журнал «Известия вузов Кыргызстана». - 2018. - №6. - 77-81-бб.